

H. 1102-1103 (M. 1691-1692) TARİHLİ HARPUT KAZASI CİZYE DEFTERİNİN TANITIMI VE TAHLİLİ

*Presentation and Analysis of H. 1102-1103 (M. 1691-1692) Dated
Harput District Jizya Book*

Sevda DANIK*

Geliş Tarihi: 02.12.2016/Kabul Tarihi: 25.02.2017

Öz

Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynakları arasında yer alan ve gayrimüslim tebaadan alınan cizye vergisi, İslam hukukunun bir gereği olarak, devletin kuruluşundan itibaren, önceleri haraç XVI. yüzyıldan itibaren cizye adı altında, bazı dönemlerde hane olarak bazı dönemlerde baş vergisi olarak zaman içerisinde bir takım değişiklikler geçirerek toplanmış, 1856 yılında askeri bedele çevrilmiş, 7 Ağustos 1909 tarihinde cizyenin son bakiyesi olan askerlik vergisi de tamamıyla kaldırılmış ve umumi askerlik mecburiyeti getirilmiştir.

Harput Kazası'na ait MAD.d 5961 numaralı 13 Zilhicce 1102 (7 Eylül 1691) ve 13 Zilhicce 1103 (26 Ağustos 1692) tarihlerine ait olan bu defter, Veziriazam Köprülüzade Mustafa Paşa'nın yaptığı cizye reformundan sonra tutulmuştur. Ait olduğu dönemde Harput Kazası'nda ikamet eden ve geçici bir süreliğine bulunan gayrimüslimler ve cizye reformunun uygulanması ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Cizye, gayrimüslim, cizye reformu, Harput Kazası.

Abstract

The Jizya that was the major source of income of the Ottoman Empire and was applied for Non-Muslim vassal was collected by a number of changes over time as a requirement of Islamic law, from establishing the state, as the tribute firstly and as the capitation tax after XVI. Century, as a house or capitation tax for some periods; and it was converted to the military rate in 1856; on August 7, 1909, military duty also completely removed as final balance of the jizya, general military service obligation has been applied.

Harput District's MAD.d 5961 numbered 13 Hijjah 1102 (7 September 1691) and 13 Hijjah 1103 (26 August 1692) dated this book was kept after Grand Vizier Köprülüzade Mustafa Pasa's jizya reform. It includes important knowledge of its periods' Harput District's permanent or temporary Non-Muslim residents, and implementation of the jizya reform.

Keywords: Jizya, Non-Muslim, jizya reform, Harput District.

* Doktorant, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ. sdanik@firat.edu.tr

Giriş

Cizye kelimesi *kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek* anlamındaki *ceza* kökünden türemiş bir isimdir. Terim olarak ise İslam ülkelerinde gayrimüslim tebaanın askerlikten muaf tutulmaları, can ve mal güvenliklerinin sağlanması karşılığında ödedikleri vergiye denilmektedir (Erkal 1993: 42). Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren, gayrimüslim tebaayı İslam hukukunun zimmet ve eman kurumları çerçevesinde yönetmiş ve bu tebaadan cizye vergisi almıştır (Kenanoğlu 2013: 438).

Cizye; *maktu* ve *ale'r-ruûs* olmak üzere iki çeşittir. *Maktu cizye* usulü iki alanda uygulanmıştır: Birincisi Osmanlılara bağlı vasâl Hristiyan prensliklerle haraçgüzar devletlerin belirli bir miktar üzerinden yıllık olarak ödemeyi taahhüt ettikleri vergidir. İkincisi doğrudan zimmi reayadan cemaat olarak toplu bir miktarın alınmasıdır (İnalçık 1993: 46). *Ale'r-ruûs cizye* ise mükelleflerin mali durumu dikkate alınarak şahıs üzerine konulan vergidir. Bu vergi mükelleflerin *alâ* (zengin), *evsat* (orta halli) ve *ednâ* (çalışabilme gücüne sahip fakir) oluşlarına göre alınırdı (Eryılmaz 1996: 51).

Fethedilen topraklar bir Osmanlı eyaleti haline getirildiğinde cizye vermekle mükellef durumda olan gayrimüslimlerin tahriri o bölgenin kadısı tarafından yapılır ve hazırlanan deftere *defter-i cizye-i gebran* adı verilirdi. Bu defter iki kopya halinde hazırlanır, biri hazineye gider, diğeri ise beylerbeylik merkezinde saklanırdı (İnalçık 1993: 45-46).

Vücut ve akılca salim her zimmi erkek, 14 yaşını doldurunca cizyeye tabi tutulur ve bunu 75 yaşını dolduruncaya kadar öderdi (Nedkoff 1944: 621). Sosyal hayata girmeyen ve herhangi bir işle meşgul olmayan papazlar, kadın, çocuk, hasta, sakat, yaşlı kimseler ile İslam ülkesinin müdafaasına hizmet eden gayrimüslimlerden cizye alınmazdı (Akgündüz 1990: 169).

Cizye tahsili genellikle hane hesabı üzerinden ve ortalama alınarak yapılyordu. Bu yöntemde birçok yolsuzluklar oluyordu. Özellikle eski sayım defterleri verilerine göre cizyenin hane başına tahsili nüfus değişmelerini hesaba katmadığından ülkenin bazı bölgelerinde kişi başına düşen cizye 30-40 akçede kalırken bazı bölgelerinde 2000-3000 akçeye kadar yükselmişti. Bu tür haksızlıkları gidermek ve 1683 Viyana yenilgisi ve bu yenilgiyi izleyen savaşlar ile şiddetlenen mali darlığı gidermek için çareler aranırken 1689-1691 yılları arasında sadrazamlık yapan Köprülüzade Mustafa Paşa bir cizye reformu yaptı (Tabakoğlu 1985: 136-137).

1691 yılında uygulanmaya başlanan (Tabakoğlu 1985: 138; İnalçık 1993: 46; Aycibin 2001: 78) bu reformla birlikte cizyenin artık hane temelinde değil, belli bir yaşa gelmiş bütün yetişkin erkek nüfustan

toplanması, maktu sistemin ve kimi muafiyetlerin kaldırılması esası getirilmiştir (Özel 2000: 38). İlk dönemlerde rahip ve keşişler cizyeden muaf tutulduğu halde, cizye reformu ile birlikte malûller dışında bütün rahip ve keşişler vergi mükellefi sayılmıştır.

Başka bir bölgedeki yabancılarla yolcuların bulundukları yerde cizye ödemeleri usulü cizye reformundan sonra uygulanmaya başlamıştır (İnalcık 1993: 46).

Reformla *alâ*, *evsat* ve *ednâ* olmak üzere mühürler kazılmış ve her sene tarih mührü yenilenmiş, bir sene beyaz, bir sene sarı, bir sene kırmızı her sene elvân kağıtlar mühürlenip, her bir gayrimüslime bir kağıd verilmiş; *alâdan dört şerifi*, *evsatdan iki şerifi* ve *ednâdan bir şerifi* altın tahsil edilmiştir (Anonim Osmanlı Tarihi 2000: 19)¹.

Reformdan sonra *Cizye Muhasebesi* en büyük gelir kalemi olmuştur. Bu kalem cizyenin her türlü idari ve mali işine, cizye kâğıtlarının hazırlanıp dağıtımına ve cizye vergisinin tahsiline bakmakla görevliydi (Tabakoğlu 1985: 83).

Cizye, reformdan sonra eyalet gelirlerine dahil olmaktan çıkmıştır. Bunun için bu vergi eyaletler ve sancaklar itibariyle değil, *Cizye Muhasebesi* kalemi tarafından kazalar* itibariyle toplanmıştır (Tabakoğlu 1985: 171).

Cizye ile birlikte maişet, kitabet harcı vb. adlar altında toplanan paralar ve cizyenin toplanma biçimi ile ilgili zaman içerisinde bir takım düzenlemeler yapılmıştır, ancak bu düzenlemelerden istenilen sonuç alınamadığından, 7 Ağustos 1909 tarihinde cizye tamamen kaldırılmış ve umumi askerlik mecburiyeti getirilmiştir (İnalcık 1993: 47-48; Sayın 1999: 43-44; Akgündüz 1990: 168; Eryılmaz 1996: 54; Nedkoff 1944: 630).

¹ Cizye reformu hakkında geniş bilgi için bakınız: Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid I (1071-1114/1660-1703)*, (haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır vd.), Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s.401-402; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz. Abdülkadir Özcan), TTK, Ankara, 1995, s.387; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, (haz. Nazire Karaçay Türkal), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s.1348; Behcetî Seyyid İbrahim Efendi, *“Tarih-i Sülale-i Köprülü” (Transkripsiyon ve Tahlil)*, (haz. Mehmet Fatih Gökçek), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.293.

* Kazalar özellikle XVII. yüzyıldan itibaren tımar sisteminin önemini kaybetmesiyle idari birim olarak ön plana çıkmış, sayıları artmış ve nahiyeler kazaların alt birimi haline gelmiştir. Böylece kazalar hukuki-idari bir birim olarak sancakbeyinden tamamen bağımsız sayılmış, kadılık bölgesi olarak çevresinin merkezi olmuş ve doğrudan merkezdeki kazakere bağlanmıştır. Tuncer Baykara, “Kaza”, *DİA*, C.25, Ankara, 2002, s.119-120.

1. Harput Kazası'nın 1691-1692 Tarihli Cizye Defterinin Özellikleri ve Muhtevası

H. 1102-1103 (M.1691-1692) tarihli Harput Kazası Cizye Defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi'nde (MAD.d) 5961 numarada kayıtlıdır.

Defter toplam 134 sayfadır. Defterde orijinal sayfa numaraları vardır ve her sayfaya numara verilmiştir; ancak 1'den 13. sayfaya kadar numara verildiği halde boş bırakılmıştır. 14. sayfadan itibaren defter yazılmaya başlanmış ve 129. sayfaya kadar aralıksız yazılmıştır. Yine 130. sayfadan 134. sayfaya kadar sayfa numaralandırma devam etmiş, ancak bu sayfalarda boş bırakılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde büyük toprak kayıplarının olduğu ve mali alanda büyük sıkıntıların yaşandığı bir dönemde, 7 Kasım 1689'da veziriazamlığa getirilen Köprülüzade Mustafa Paşa mali sıkıntıları hafifletmek için bazı düzenlemeler yapmıştır (Uzunçarşılı 1995: 523). Bunlardan biri de Cizye Reformu'dur. İncelemiş olduğumuz defter bu cizye reformundan sonra tutulmuştur.

Defter 13 Zilhicce 1102 (7 Eylül 1691) ve 13 Zilhicce 1103 (26 Ağustos 1692) tarihlerinde Harput Kazası'nda ikamet eden ve geçici olarak Harput'ta bulunan, cizye veren gayrimüslim erkekleri içermektedir. Ancak 1691 yılında cizye veren gayrimüslimlerin tamamının defterde yer almadığı anlaşılmaktadır².

Defterde toplam beş başlık vardır. Yerli gayrimüslimler ayrı, geçici bir süreliğine bulunan (misafir) gayrimüslimler ayrı başlıklar altında şahıs olarak, baba adlarıyla birlikte mali durumlarına göre *alâ*, *evsat* ve *ednâ* olarak kaydedilmişlerdir. Yerli olanların ikamet ettikleri mahalle, köy ve mezra adları yazılmış, misafir olarak bulunanların ise geldikleri yer yazılmıştır. Çok az sayıda gayrimüslimin mesleği yazılmış ve çok az sayıda kişinin, kişiyi tanıttıcı özelliklerine yer verilmiştir.

Defteri beş kısımda incelemek mümkündür: Birinci kısımda 1691 yılında Harput'ta cizye veren yerli gayrimüslimler; ikinci kısımda 1691 yılında Harput'ta cizye veren ve geçici olarak bulunan gayrimüslimler; üçüncü kısımda 1692 yılında Harput'ta cizye veren ve geçici olarak bulunan

² Deftere göre 1691 yılında Harput'ta ikamet eden ve cizye veren gayrimüslim sayısı 168'dir (bkz. Tablo-1); ancak 1692 yılında 1892'dir (bkz. Tablo-5). Cizye yıllık bir vergi olduğuna göre 1692 yılında deftere kaydedilen yerli gayrimüslimlerin, göçler ve yer değiştirmeler olsa bile, yine de büyük bir kısmının 1691 yılında da defterde bulunması gerekirdi.

alâ ve evsat gayrimüslimler; dördüncü kısımda 1692 yılında Harput'ta cizye veren ve geçici olarak bulunan *ednâ gayrimüslimler*³; beşinci kısımda 1692 yılında Harput'ta cizye veren yerli *gayrimüslimler* kaydedilmiştir.

2. 1691 Yılında Harput'ta Cizye Veren Yerli Gayrimüslimler

1691 yılında Harput Kazası'na bağlı mahalle, köy ve mezralarda ikamet eden ve cizye veren gayrimüslimlerin sayısı 168'dir. Bunlardan 30'u evsat 138'i ednâdır ve alâ sınıfından cizye veren gayrimüslim yoktur (bkz. Tablo-1). Buna göre gayrimüslimlerin büyük bir kısmı fakir sınıfından cizye ödemiştir (%17.9'u evsat, %82.1'i ednâ). Gayrimüslimler kaydedilirken mahalle, köy ve mezra ayrımı yapılmamış, karışık kaydedilmiştir. Önce evsatlar, sonra ednâlar yazılmıştır, sadece evsatların arasında bir tane ednâ yazılmıştır.

Burada kaydedilen gayrimüslimlerin hiç birinin mesleği yazılmamıştır. Sadece iki kişinin baba adı yerine ayırt edici özelliği (Topal Ohan, Deli Kirakoz) belirtilmiş, bir kişinin ise dini niteliği yazılmıştır (Keşiş Bedros).

Bu tarihte Huh Köyü'nde ikamet eden ve ednâ olarak cizye veren Murad veledi Muhammed adında bir gayrimüslim bulunmaktadır; yine Gürcübey Mahallesi'nde Şahin veledi Yusuf, Vertetil Köyü'nde Bahadır veledi Şahdiyar isimlerinde gayrimüslimlere rastlanmaktadır. Buna göre gayrimüslimler arasında Müslüman tebaaya özgü isimlerin de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1691 yılında Harput'ta ikamet eden ve cizye veren gayrimüslimlere beyaz kağıd verilmiştir⁴.

Tablo-1: Harput'ta Cizye Veren Yerli Gayrimüslimler (1691)

Mahalle, Köy ve Mezralar	Alâ	Evsat	Ednâ	Toplam
Gürcübey			8	8
Sinabud		1	4	5
Şehroz		1	6	7
Ağınsı			2	2

³ Defterde 1692 yılında Harput'ta geçici olarak bulunan *alâ ve evsat* gayrimüslimler ayrı, *ednâ* gayrimüslimler ayrı başlıklar altında kaydedilmiştir. Bu nedenle biz de defterdeki gibi 1692 yılında Harput'ta geçici olarak bulunan *alâ ve evsat* gayrimüslimleri ayrı, *ednâları* ayrı başlıklar altında inceledik.

⁴ "Kaza-i Harput yüz iki senesinde yedinde kağıd bulunmayan zimmlilere virdiğimiz beyaz kağıdları beyan ider fi 13 Z (zilhicce) 1102", "Mahalle-i Gürcübeyde ve karyelerde beyaz kağıd alanlardır." BOA, MAD, nr. 5961, s.1.

Alpavud			1	1
Arşvan(Aşvan)		3	2	5
Bizimnişin (Bizmişen)		1	4	5
Çorkiğ		1	1	2
Gölcük		4	8	12
Gürpınar		1		1
Habusı		1	2	3
Hacıseyli			3	3
Hamidi			3	3
Har		1		1
Hırhık			3	3
Hoğu		1	3	4
Holvenk		1		1
Huh			4	4
Hüseyinik		2	5	7
Iğiki			3	3
İçme		3	7	10
İrtimnik			2	2
Kabasakal			3	3
Kuyulu			1	1
Karingid			3	3
Kehli			2	2
Kemahüseyin			2	2
Kesrik			1	1
Kışlak		1		1
Könk		2	1	3
Mornik			1	1
Muhzıroğlu			2	2
Müri			1	1

Nekerek		1	1	2
Pekinik			3	3
Perçenç			2	2
Sarpılı			2	2
Sürsürü			4	4
Şemsi		1	2	3
Tadım		1	2	3
Turman			3	3
Venk			1	1
Vertetil		1	12	13
Yenice			3	3
Zaluni		1	3	4
Zarik			1	1
Zerteriç			1	1
Ak Mezra			2	2
Hatun Mezrası			2	2
Kara Mezra		1	3	4
Müri Mezrası			1	1
Zarik Mezrası			2	2
Toplam	-	30	138	168

3. 1691 Yılında Harput'ta Geçici Olarak Bulunan Gayrimüslimler

1691 yılında Harput'ta geçici bir süreliğine bulunan ve cizye veren gayrimüslim sayısı 79'dur. Bunların 7'si evsat, 69'u ednâdır, alâ sınıfından cizye veren gayrimüslim bulunmamaktadır; 3 kişinin ise mali durumu yazılmamıştır. Buna göre geçici olarak bulunan gayrimüslimlerin büyük bir kısmı fakir sınıfından cizye ödemiştir (%8.9'u evsat, %87.3'ü ednâ). En fazla Til, Palu ve Çüngüş'ten Harput'a gelen olmuştur. Harput'a gelen gayrimüslimlerin çoğunun komşu sancak ve köylerden geldiği görülmektedir (bkz. Tablo-2).

Harput'ta geçici olarak bulunan Yahudiler de vardır. Geçici olarak bulunan 79 gayrimüslimden 6'sının Yahudi olduğu belirtilmiştir. Yahudiler-

den 1'i evsat 4'ü ednâdır, ancak 1'nin mali durumu yazılmamıştır ve bu Yahudilerden 5'i Diyarbekir'den 1'i Amid'den gelmiştir.

Erzurum'dan gelen ve cizyesini evsat olarak veren bir gayrimüslimin ismi Allahvirdi veledi Simo'dur. Daha çok Müslüman tebaaya özgü bir isim olan Allahvirdi isminin gayrimüslimler tarafından da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1691 yılında Harput'ta geçici bir süreliğine bulunan ve cizye veren gayrimüslimlere *beyaz kağıd* verilmiştir⁵ ve bunlardan hiç birinin mesleği yazılmamıştır.

Tablo-2: Harput'ta Geçici Olarak Bulunan Gayrimüslimler (1691)

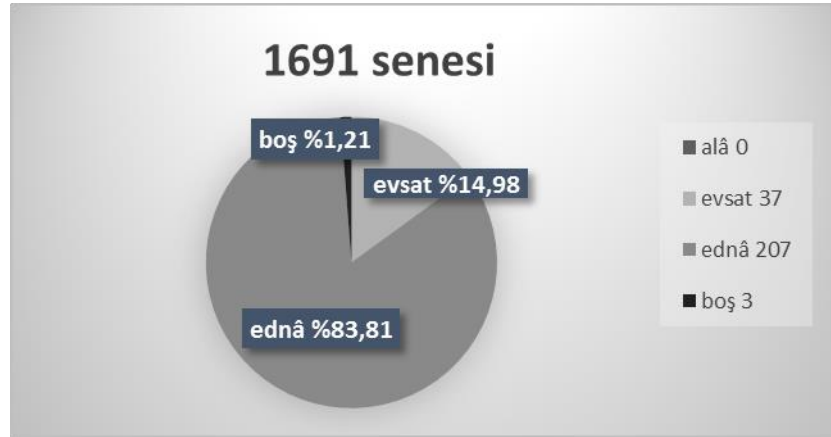
Geldikleri Yer	Alâ	Evsat	Ednâ	Toplam
Acem			1	1
Adış			2	2
Amid			1	1
Arapgir			1	1
Çarsancak		1		1
Çemişgezek			7	7
Çermik			1	1
Çüngüş			9	9
Diyarbekir		2	4	7 ⁶
Erzurum		2		2
Gerger			1	1
Karahisar-ı Şarki			2	2
Kayseriyye		1		1
Malatiyye			1	1
Mazgır			6	6
Obuz			1	1

⁵ “Müsâferet tarikle Harput'da bulunan zimmlilere yüz iki senesi için virilen beyaz ednâ evsat beyan olunur”. BOA, MAD, nr. 5961, s.5.

⁶ Bir boş.

Palu			8	10 ⁷
Pertek			1	1
Sağman			3	3
Sivas			5	5
Til			11	11
Tokat		1	3	4
Yağman			1	1
Toplam	-	7	69	79

Grafik-1: Harput'ta İkamet Eden ve Geçici Bir süreliğine Bulunan Gayrimüslimlerin Alâ, Evsat ve Ednâ Oranları (1691)

Grafik-1'de 1691 yılında Harput Kazası'nda *ikamet eden ve geçici bir süreliğine bulunan*, cizye veren gayrimüslimlerin *alâ*, *evsat*, *ednâ* oranları gösterilmiştir. Sadece bu defterdeki bilgilere bakarak; *alâ* 0, *evsat* 37, *ednâ* 207, *boş* 3 olmak üzere *toplam* 247 gayrimüslimin cizye verdiği anlaşılmaktadır⁸.

⁷ İki boş.

⁸ Harput'ta 1691 yılında cizye veren yerli gayrimüslim sayısı evsat 30, ednâ 138, toplam 168'dir (bkz. Tablo-1); geçici bir süreliğine bulunan gayrimüslim sayısı ise evsat 7, ednâ 69, maddi durumu belirtilmeyen 3 kişi ile birlikte toplam 79'dur (bkz. Tablo-2).

4. 1692 Yılında Harput'ta Cizye Veren ve Geçici Olarak Bulunan Alâ ve Evsat Gayrimüslimler

1692 yılında Harput'ta geçici bir süreliğine bulunan, cizye veren, *alâ* ve *evsat* gayrimüslim sayısı 30'dur. Bunlardan Diyarbakırlı 1 kişi *alâ*, diğer 29 kişi ise *evsat* sınıfından cizye vermiştir. Bu tarihte *alâ* ve *evsat* sınıfından cizye verenler arasında Harput'a en fazla Sivas ve Diyarbakır'den gelen olmuştur. Harput'a gelen gayrimüslimlerin çoğunun komşu sancak ve köylerden geldiği görülmektedir (bkz. Tablo-3); ancak ne kadar süredir ve ne amaçla Harput'ta bulundukları defterdeki bilgilerden tespit edilememektedir.

Bunlardan 3'ü Yahudi'dir ve 3'ü de *evsat* sınıfından cizye vermiştir. Bu Yahudilerden 2'si Diyarbakır'den, 1'i Sivas'dan gelmiştir.

Bir kişinin geldiği yer yazılmamıştır. Yine geçici olarak bulunan *alâ* ve *evsat* gayrimüslimlerin hiç birinin mesleği yazılmamıştır.

Bu başlık altında da Müslüman tebaaya özgü isimlerin gayrimüslimler arasında kullanıldığını gösteren birkaç örneğe rastlanmaktadır (Aslan veledi İskender, Murad veledi Nadir).

Tablo-3: Harput'ta Geçici Olarak Bulunan Alâ ve Evsat Gayrimüslimler (1692)

Geldikleri Yer	Alâ	Evsat	Ednâ	Toplam
Adana		1		1
Arabgir		2		2
Diyarbakır	1	7		8
Erzurum		1		1
Marzuman		1		1
Muş		1		1
Palu		2		2
Sivas		9		9
Til		1		1
Tokat		3		3
(Boş)		1		1
Toplam	1	29	-	30

5. 1692 Yılında Harput'ta Cizye Veren ve Geçici Olarak Bulunan Ednâ Gayrimüslimler

1692 yılında Harput'ta geçici bir süreliğine bulunan ve cizye veren *ednâ* gayrimüslim sayısı 334'dür. Bu tarihte *ednâ* sınıfından cizye veren gayrimüslimler arasında Harput'a en fazla Palu, Til ve Çüngüş'den gelenlerin olduğunu görüyoruz (bkz. Tablo-4). Özellikle Palu* dan (evsat 2, *ednâ* 88) 90 kişinin gelmesi dikkat çekicidir (bkz. Tablo-3 ve Tablo-4). Bu bölümde kaydedilenlerin hepsi *ednâ*dır. Yine Harput'a gelen gayrimüslimlerin çoğunun komşu sancak ve köylerden geldiği görülmektedir. Burada 6 Yahudi kaydedilmiştir ve bu Yahudilerin hepsi de Diyarbakır'den gelmiştir. Yahudilerden 4'ünün 1691 yılında da Harput'ta bulunduğu anlaşılmaktadır.

Palu'dan gelen ve babasının adı Allahvirdi olan bir gayrimüslim bulunuyor (Kirköz veledi Allahvirdi). Burada 7 kişinin meslekleri de yazılmıştır. Bunlardan Tokat, Erzurum ve Pertek'ten gelen 3 kişi *rençber*; Çarsancak, Çemişgezek ve Tokat'tan gelen 3 kişi *çulha*; Erzurum'dan gelen 1 kişi ise *sucu*'dur.

Harput'ta geçici bir süreliğine bulunan ve cizye veren gayrimüslimlere 1692 yılında *kırmızı kağıd* verilmiştir⁹.

Tablo-4: Harput'ta Geçici Olarak Bulunan Ednâ Gayrimüslimler (1692)

Geldikleri Yer	Alâ	Evsat	Ednâ	Toplam
Acem			26	26
Adış			1	1
Berveşin			1	1
Çarsancak			3	3
Çemişgezek			23	23

*Palu; Harput'un doğusunda yer alır. Osmanlı klasik döneminde *hükümet* olarak anılmaktadır. Hükümet sancaklarda tahrir yapılmamaktadır, vergi gelirlerini toplamak Palu hâkiminin yetkisindedir. Hakim sadece her yıl belirli bir vergiyi merkeze ödemekle mükelleftir. Ayrıca sancak halkı avarız, sürsat, nüzul gibi divani vergilerden muafır. Öşür ve diğer raiyet resimleri ile cizye, ispenç gibi zimmilerden alınan vergilerin tasarrufu hakimlere bırakılmakla beraber, mali bakımdan merkeze karşı bazı yükümlülükleri vardır. Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.III, Ankara, 1994, s.1071-1096; Palu XVII. yüzyılın sonlarında da hükümet sancak statüsünü korumuştur. Mehmet İpşirli, "Hükümet (Osmanlı Devleti'nde Hükümet/Tanzimat Öncesi), *DİA*, C.18, 1998, s.470.

⁹ "Defter oldur ki bin yüz üç senesinde Harput Kazası'nda mürur iden müsâfir zimmilere ferman-ı ali üzere tevzî' olan kırmızı *ednâ kağıdı beyan ider*". BOA, MAD, nr. 5961, s.8.

Çermik			2	2
Çüngüş			30	30
Diyarbakir			13	13
Eğir			2	2
Ergani			1	1
Erzurum			9	9
Gerger			18	18
İreşkir			8	8
Karabet?			1	1
Malatiyye			1	1
Mardin			2	2
Mazgir			18	18
Muş			14	14
Obuz			1	1
Palu			88	88
Pertek			7	7
Pınar			1	1
Rakka			1	1
Ribat			3	3
Sağman			7	7
Sivas			8	8
Til			38	38
Tokat			3	3
Van			1	1
Yağman			3	3
Toplam	-	-	334	334

6. 1692 Yılında Harput'ta Cizye Veren Yerli Gayrimüslimler

1692 yılında Harput Kazası'na bağlı mahalle, köy ve mezralarda ikamet eden ve *alâ* olarak cizye veren gayrimüslim sayısı 93, *evsatların* sayısı 587, *ednâların* sayısı ise 1212'dir; toplam 1892 kişidir. Harput'ta gayrimüs-

limlerin en fazla yoğunlukta bulunduğu mahalle Gürcübey (130), mezra Müri Mezrası (38)'dir. En fazla yoğunlukta bulundukları köyler ise Habusı (89 kişi), İçme (88 kişi) ve Gölcük (79 kişi)'dür (bkz. Tablo-5).

Gölcük Köyü'nde ikamet eden ve baba adı *Hüdavirdi* olan bir gayrimüslim bulunmaktadır (Azev veledi Hüdavirdi). Bazı gayrimüslimlerin ise baba adı hiç yazılmadan doğrudan ayırt edici özellikleriyle yazılmışlardır: 2 gayrimüslim *kel* (Tadım Köyü'nde Kel Kakü; İrtimnik Köyü'nde Kel Serkis); 3 gayrimüslim *köse* (Tadım Köyü'nde Köse Asev Huhlu; İrtimnik Köyü'nde Köse Hacik; İçme Köyü'nde Köse Margoz); 2 gayrimüslim *kibirli* (Şehroz Mahallesi'nde Kibirli Avasib, Kibirli Vartan) şeklinde kaydedilmiştir.

Bazı gayrimüslimlerin ise baba adı yerine fiziksel eksiklikleri yazılmıştır. Mesela 2 kişinin baba adı yerine *lal* (Gölcük'den Nikogos veledi Lal, Keşiş veledi Lal); 2 kişinin baba adı yerine *parmaksız* (Habusı'dan Mardo veledi Parmaksız, Agob veledi Parmaksız); 6 kişinin baba adı yerine *topal* (İçme'den Boğık veledi Topal, Agob veledi Topal, Manzu veledi Topal; Gölcük'ten Körkik veledi Topal; Kara Mezra'dan Ohannik veledi Topal, Hreg veledi Topal, Menzu veledi Topal) yazılmıştır.

Beş gayrimüslimin baba adı yerine *öksüz* yazılmıştır. Bunlar; İçme Köyü'nde Hokaz veledi Öksüz, Malko veledi Öksüz, Hacik veledi Öksüz, Tato veledi Öksüz; Perçenç Köyü'nde Garanük veledi Öksüz.

Bazı gayrimüslimlerin ise baba adı yerine nereli oldukları yazılmıştır. Mesela Körpe Köyü'nde Mardik veledi Nekerek; Sarıkamış Köyü'nde Arakil veledi Çarsancaklı; Sürsürü Köyü'nde Boğık veledi Çapakçur gibi. Bazen de baba adı hiç yazılmadan doğrudan kişi nereliyse, nereli olduğu ve kişinin adı yazılmıştır. Mesela Aşvan Köyü'nde Hamidili Markar; Gürpınar Köyü'nde Bizmişenli Hacik; Müri Mezrası'nda Mornikli Malkik gibi.

Harput Kazası'na bağlı, gayrimüslimlerin ikamet ettikleri mahalle, köy ve mezralar, Tablo-5'de defterde kaydedildiği sıraya göre gösterilmiştir.

Tablo-5: Harput'ta Cizye Veren Yerli Gayrimüslimler (1692)

Mahalle, Köy ve Mezralar	Alâ	Evsat	Ednâ	Toplam
Körpe	1	20	22	43
Nekerek		6	5	11
Sarıkamışlı		8	13	21
İçme	6	24	58	88

Aşvan	4	22	29	55
Kuyulu	4	8	29	41
Zarik		7	11	18
Kabasakal Mezrası			6	6
Mezra-i Zarik		2	2	4
Kemahüseyin			3	3
Gürpınar		3	3	6
Endek	1	5	6	12
Müri Mezrası	5	10	23	38
İlmenlü	1	1	11	13
Hoğu	6	21	50	77
Habusı	5	35	49	89
Hüseyinik	7	16	45	68
Çolak Mezra	1	5	8	14
Hatun Mezrası	2	2	17	21
Huh	1	2	12	15
Yenice		4	10	14
Hersenk		6	10	16
Haceri	1	6	5	12
Sarpılı		4	9	13
Ağınsı			11	11
Alpavud		6	3	9
Mezra-i Turman			6	6
Pelte		1	4	5
Har		2	2	4
Karasaz			3	3
Mezra-i Selvi		1	1	2
Muhzıroğlu		6	10	16

Kömlü		4	11	15
Ak Mezra		9	12	21
Şemsi		6	12	18
Ahur		10	18	28
Kehli	1	8	16	25
Şintil	3	14	21	38
Zerteriç	1	4	20	25
Holvenk	1	5	4	10
Çorkığ		5	5	10
Şeyh Hacı		10	13	23
Tadım	4	22	46	72
Könk	3	6	18	27
Hacıseyli		9	12	21
Pekinek		6	7	13
Vertetil		12	20	32
Hırhık	2	9	27	38
Hamidi	1	5	9	15
İrtimnik	4	12	28	44
Perçenç		8	21	29
Kığvenk	1	13	10	24
Karingid	4	17	25	46
Zaluni		10	14	24
Gölcük	2	27	50	79
Kesrik			40	40
Sürsürü	4	22	39	65
Iğiki		6	19	25
Mornik	2	3	13	18
Kışlak Mezrası		4	3	7
Karamezra	1	5	10	16

Bizimnişin (Bizmişen)	2	9	18	29
Monlaköyü		2	7	9
Mahalle-i Sinabud	3	20	28	51
Mahalle-i Şehroz	2	15	54	71
Mahalle-i Gürcübey	7	37	86	130
Toplam	93	587	1212	1892

Defterde 1692 yılında Harput Kazası'nda ikamet eden ve cizye veren keşişler de bulunmaktadır.

1692 yılında Harput'ta ikamet eden ve cizye veren keşişlerin sayısı 39'dur. Bunlardan 2'si alâ, 23'ü evsat, 14'ü ednâ sınıfından cizye vermiştir. Harput'ta keşişlerin ikamet ettikleri mahalleler Sinabud (3 kişi) ve Gürcübey (2 kişi)'dir; Şehroz Mahallesi'nde ise keşiş bulunmamaktadır. Mezra olarak, Hatun Mezrası ve Müri Mezrası'nda birer keşişin ikamet ettiği görülmektedir. En yoğun ikamet ettikleri köyler ise Gölcük (5 kişi) ve Vertetil (4 kişi)'dir (bkz. Tablo-6).

Tablo-6: Harput Kazası 'nda İkamet Eden Keşişler (1692)

İkamet Yeri	Adı	Mali Durumu		
Ahur	Keşiş Oğaz			ednâ
Aşvan	Hokaz oğlu Keşiş		evsat	
Gölcük	Lal oğlu Keşiş		evsat	
	Keşiş Bedros		evsat	
	Uzun Keşiş		evsat	
	Benan Keşiş		evsat	
	Keşiş Malkik		evsat	
Gürcübey	Keşiş Minas			ednâ
	Keşiş Ohan			ednâ
Habuşı	Kesf oğlu Keşiş		evsat	
	Asi Keşiş			ednâ
Hatun Mezrası	Keşiş Ohan		evsat	
Hersenk	Keşiş Mardiros		evsat	

	Keşiş Aleksan		evsat	
Hoğu	Keşiş Kesber		evsat	
	Keşiş Kesf		evsat	
	Keşiş Boğaz		evsat	
	Keşiş Mardik		evsat	
İrtimnik	Keşiş Agob			ednâ
Karingid	Keşiş Abram		evsat	
Könk	Keşiş Sükyas			ednâ
Kuyulu	Arakik oğlu Keşiş	alâ		
	Keşiş Vartan			ednâ
Müri Mezrası	Keşiş Karabet			ednâ
Sinabud	Keşiş Mıgırdiç	alâ		
	Keşiş Mardik		evsat	
	Keşiş Bağdaser		evsat	
Sürsürü	Avak oğlu Keşiş			ednâ
	Keşiş Aleksan			ednâ
	Keşiş Markar			ednâ
Tadım	Keşiş Ma(r)diros		evsat	
	Keşiş Tatik		evsat	
	Keşiş Markoz			ednâ
Vertetil	Keşiş Bedik		evsat	
	Keşiş Halvik		evsat	
	Keşiş Margoz			ednâ
	Keşiş Sefer			ednâ
Zalunı	Keşiş Ohan		evsat	
	Keşiş Minas		evsat	

1692 yılında Harput'ta ikamet eden ve cizye veren bazı gayrimüslimlerin meslekleri de yazılmıştır, ancak bunların sayısı oldukça azdır (bkz. Tablo-7). Bazı gayrimüslimlerin mesleklerinin yazılması, bu kişilerin çevrelerinde daha çok meslekleri ile tanındıklarını göstermektedir.

Tablo-7: Meslekler (1692)

Mesleği	Adı	Mali Durumu			İkamet Yeri
Boyacı	Markar			ednâ	Şehroz
Çulha	Serkis oğlu			ednâ	Şehroz
	Yakub			ednâ	Kiğvenk
Katırcı	Mencu			ednâ	İlmenlü
Kazgancı	Bedros			ednâ	Gürcü bey
Kethüda	Kirakor		evsat		Hoğu
Nahırcı	Kel oğlu			ednâ	Zerteriç
	Mardik			ednâ	Hırhık
Sucu	Bağdaser			ednâ	Şehroz
Şagird	Şahin			ednâ	Gürcü bey
Tüccar	Hacik	alâ			Tadım
	Margoz		evsat		Habusı
	Akob			ednâ	Şehroz
	Agob			ednâ	Hacıseyli
	Mardo			ednâ	İçme
	Gergerlü Tüccar			ednâ	Kehli
	Obid oğlu Tüccar			ednâ	Sürsürü
Tüfekçi	Astor			ednâ	İrtimnik
Uncu	Sahaz			ednâ	İçme

1692 yılında Harput'ta ikamet eden ve cizye veren bazı gayrimüslimlerin babalarının meslekleri yazılmıştır (bkz. Tablo-8).

Tablo-8: Bazı Gayrimüslimlerin Baba Meslekleri (1692)

Adı	Mali Durumu			İkamet Yeri
Bostancı oğlu Aleksan		evsat		Şemsi
Bostancı oğlu Astor			ednâ	Şemsi
Boyacı oğlu Malkik			ednâ	Şehroz
Çavuş oğlu Palu	alâ			Tadım
Çavuş oğlu Tamaz		evsat		Tadım
Çulha oğlu Malican		evsat		Kehli
Çulha oğlu Bared			ednâ	Kehli
Çulha oğlu Korkik			ednâ	Sinabud
Çulha oğlu Korkik			ednâ	Sinabud
Demürce oğlu Gülasir			ednâ	Gölcük
Simsar oğlu Kirakoz			ednâ	Şehroz
Simsar oğlu Mikal			ednâ	Şehroz
Şagird oğlu Kirakoz			ednâ	Gölcük
Taşcı oğlu Boğık	alâ			Hüseyinik
Tüccar oğlu Avanis		evsat		Vertetil
Tüccar oğlu Manük		evsat		Müri Mezrası
Uncu oğlu Aved		evsat		İçme
Uncu oğlu Serkis			ednâ	İçme
Uncu oğlu Kesber			ednâ	İçme
Uncu oğlu Palu			ednâ	İçme
Zurnacı oğlu Korkik			ednâ	Gölcük

1691 ve 1692 yıllarında Harput'a bağlı, gayrimüslimlerin ikamet ettikleri mahalle, mezra ve köyler *Tablo-9*'da gösterilmiştir. Ancak bu deftere 1691 yılında cizye veren gayrimüslimlerin tamamı kaydedilmemiştir. Bu nedenle *Tablo-9*'da gösterilen, 1692 yılında olan ve 1691 yılında olmayan köy ve mezraların aslında bu defterden önce tutulmuş cizye

defterinde kayıtlı olması muhtemeldir. Ayrıca 1691 yılında bulunan Venk Köyü 1692 yılında bulunmamaktadır.

Tablo-9: Harput'ta Gayrimüslimlerin İkamet Ettikleri Yerler (1691-1692)

Mahalleler		
1691		1692
1	Gürcübey	Gürcübey
2	Sinabud	Sinabud
3	Şehroz	Şehroz
Mezralar		
1691		1692
1	Ak Mezra	Ak Mezra
2	Hatun Mezrası	Çolak Mezra
3	Kara Mezra	Hatun Mezrası
4	Müri Mezrası	Kabasakal Mezrası
5	Zarik Mezrası	Kara Mezra
6		Kışlak Mezrası
7		Müri Mezrası
8		Selvi Mezrası
9		Turman Mezrası
10		Zarik Mezrası
Köyler		
1691		1692
1	Ağınsı	Ağınsı
2	Alpavud	Ahur
3	Aşvan	Alpavud
4	Bizimnişin (Bizmişen)	Aşvan
5	Çorkiğ	Bizimnişin (Bizmişen)
6	Gölcük	Çorkiğ

7	Gürpınar	Endek
8	Habusı	Gölcük
9	Hacıseyli	Gürpınar
10	Hamidi	Habusı
11	Har	Haceri
12	Hırhık	Hacıseyli
13	Hoğu	Hamidi
14	Holvenk	Har
15	Huh	Hersenk
16	Hüseynik	Hırhık
17	Iğiki	Hoğu
18	İçme	Holvenk
19	İrtimnik	Huh
20	Kabasakal	Hüseynik
21	Kuyulu	Iğiki
22	Karingid	İçme
23	Kehli	İlmenlü
24	Kemahüseyin	İrtimnik
25	Kesrik	Karasaz
26	Kışlak	Karingid
27	Könk	Kehli
28	Mornik	Kemahüseyin
29	Muhzıroğlu	Kesrik
30	Müri	Kiğvenk
31	Nekerek	Kömlü
32	Pekinik	Könk
33	Perçenç	Körpe
34	Sarpılı	Kuyulu

35	Sürsürü	Monlaköyü
36	Şemsi	Mornik
37	Tadım	Muhzıroğlu
38	Turman	Nekerek
39	Venk	Pekinik
40	Vertetil	Pelte
41	Yenice	Perçenç
42	Zaluni	Sarıkamışlı
43	Zarik	Sarpılı
44	Zerteriç	Sürsürü
45		Şemsi
46		Şeyh Hacı
47		Şintil
48		Tadım
49		Vertetil
50		Yenice
51		Zaluni
52		Zarik
53		Zerteriç

Defterde en çok geçen (10 defadan fazla) şahıs isimleri ve geçme sıklığı *Tablo-10*'da gösterilmiştir; ancak burada sadece 1692 yılında cizye veren yerli gayrimüslimler dikkate alınmıştır.

Tablo-10: Defterde Yaygın Olarak Geçen Şahıs İsimleri (1692)

Adı	Kişi Sayısı
Abdal	13
Abraham	25
Agob/Akob	101
Ağık	31

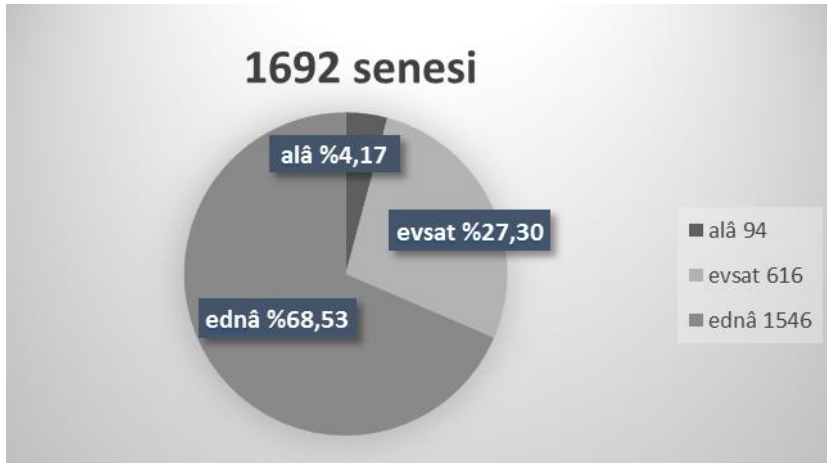
Ahrun	22
Aleksan	32
Anderik	10
Arakik	10
Arakil	22
Arakir	12
Arazman	40
Arkik	18
Arslan	42
Asib	19
Astor	71
Avak	19
Avanis	57
Avasib	20
Aved	11
Aznaver	15
Bağdaser	61
Bağrik	37
Bahadır	15
Bahtik	14
Bared	21
Bedik	36
Bedros	60
Boğaz	16
Boğik	76
Cafer	10
David	36

Delih	19
Donig	35
Hacik	97
Hacük	11
Hızır	87
Hocik	28
Hokaz	47
Hreg	25
İsrail	14
Karabet	27
Karabey	13
Karük	10
Kesber	98
Kirakor/Kirakoz	115
Kirkor	14
Körkik	85
Malhas	12
Malik	30
Malkik	43
Manuk	46
Mardıros	10
Mardik	55
Mardo	24
Margoz/Markoz	59
Markar	59
Melkon	36
Mencik	11

Meneksar	10
Menzik	11
Menzu	13
Merek	12
Mıgırdiç	21
Mikal	25
Minas	73
Murad	62
Nikogos/Nikogoz	37
Norsik	13
Obid	26
Obik	43
Ohan	61
Ohannik	36
Palik	15
Parik	17
Sahak	41
Sefer	30
Semik	13
Serkis	109
Simo	11
Şadik	11
Şakvat	11
Taftik	13
Toros	18
Turik	47
Vartan	74

Grafik-2’de 1692 yılında Harput Kazası’nda *ikamet eden ve geçici bir süreliğine bulunan*, cizye veren gayrimüslimlerin *alâ*, *evsat*, *ednâ* oranları gösterilmiştir. Buna göre; *alâ* 94, *evsat* 616, *ednâ* 1546 olmak üzere toplam 2256 gayrimüslim cizye vermiştir¹⁰.

Grafik-2: Harput’ta İkamet Eden ve Geçici Bir süreliğine Bulunan Gayrimüslimlerin *Alâ*, *Evsat* ve *Ednâ* Oranları (1692)

Sonuç

Araştırmaya konu olan defter, Köprülüzade Mustafa Paşa’nın yaptığı cizye reformundan sonra hazırlanmıştır. Bu nedenle gayrimüslim tebaa *hane* olarak değil, *şahıs* (re's) olarak kaydedilmiştir.

1691 yılında Harput Kazası’nda ikamet eden ve geçici olarak bulunan, cizye veren bütün gayrimüslimlerin bu defterde yer almadığı görülüyor. 1691 yılında ikamet eden gayrimüslim sayısı 168 iken, 1692 yılında 1892 kişidir. Tahminimizce 1691 yılında bu defterden önce başka bir defter daha tutulmuştur. Önceki defter incelenmeden 1691 tarihi için yorum yapmak doğru değildir. Ancak bizim incelemiş olduğumuz deftere göre bu tarihte cizye ödeyenlere *beyaz kağıd* verilmiştir; yine geçici bir süreliğine Harput’ta bulunan gayrimüslimlerden de cizye alınmış ve bunlara da *beyaz kağıd* verilmiştir, diyebiliriz.

¹⁰ Harput’ta 1692 yılında geçici olarak bulunan gayrimüslim sayısı *alâ* 1, *evsat* 29, toplam 30’dur (bkz. Tablo-3); *ednâ* sayısı 334’dür (bkz. Tablo-4); yerli gayrimüslim sayısı ise *alâ* 93, *evsat* 587, *ednâ* 1272, toplam 1892’dir (bkz. Tablo-5).

Sadece bu deftere bakarak 1691 yılı için nüfus tahmini yapmamız mümkün değildir. Ancak şunu söyleyebiliriz; Harput'ta 1691 yılında ikamet eden ve geçici bir süreliğine bulunan, cizye veren gayrimüslim erkeklerin sayısı (yerli 168, geçici 79) 247'dir. Şahıs olarak toplanan vergiler kullanılarak yapılan nüfus tahminlerinde genelde 2,5 katsayısının kullanıldığı dikkate alınırsa $247 \times 2,5 = 617,5$ gayrimüslimin 1691 yılında Harput'ta bulunduğunu söyleyebiliriz. Harput'ta 1692 yılında ikamet eden ve geçici bir süreliğine bulunan, cizye veren gayrimüslim erkeklerin sayısı ise (yerli 1892, geçici 364) 2256'dır. Buna göre toplam $2256 \times 2,5 = 5640$ gayrimüslimin 1692 yılında Harput'ta bulunduğunu söyleyebiliriz¹¹.

1692 yılında cizyesini veren yerli ve geçici olarak Harput'ta bulunan gayrimüslimlere *kırmızı kağıd* verilmiştir.

1692 yılında Harput'ta *ikamet eden ve geçici olarak bulunan*, alâ olarak cizye veren gayrimüslim sayısı 94, evsat 616, ednâ 1546 toplam 2256'dır. Buna göre gayrimüslimlerin %4,2'si alâ, %27,3'ü evsat, %68,5'i ednâ olarak vergilerini ödemişlerdir. Bu da gösteriyor ki gayrimüslimlerin neredeyse % 70'i fakirdir veya devlet onları cizye vergisi ile ezmek için fakir sınıfından cizye almayı tercih etmiştir.

1692 yılında Harput'ta *geçici bir süreliğine bulunan* toplam 364 gayrimüslimden sadece bir kişi alâ, 29 kişi evsat, 334 kişi ednâ olarak cizyelerini vermiştir. Yani geçici olarak bulunan gayrimüslimlerin %0,3 alâ, %7,9 evsat, %91,8'i de ednâ olarak cizye vermiştir. Aynı tarihte Harput'ta *ikamet eden* toplam 1892 gayrimüslimden 93'ü alâ, 587'si evsat, 1212'si de ednâ olarak cizye vermiştir. Yani yerli gayrimüslimlerin %4,9'u alâ, %31'i evsat, %64,1'i ednâdır. Devlet Harput'ta geçici olarak bulunan gayrimüslimlerin %8,2'sinden alâ ve evsat olarak cizye alırken yerli gayrimüslimlerin %35,9'undan alâ ve evsat olarak cizye almıştır. Bu durumda Harput'ta misafir olarak bulunan gayrimüslimler ya gerçekten fakirdir, ya da devlet bunlara karşı daha hoşgörülü davranmıştır diyebiliriz.

Cizye reformundan sonra alâ'dan dört, evsat'tan iki, ednâ'dan bir şerifi altın cizye alındığına göre, sadece bu deftere bakarak; Harput'ta 1691 yılında toplam 281¹² şerifi altın, 1692 yılında ise toplam 3154¹³ şerifi altın cizye toplandığı söylenebilir.

¹¹ Geçici bir süreliğine Harput'ta bulunan gayrimüslimlerin Harput'a aileleriyle mi geldikleri yoksa yalnız olarak mı Harput'ta bulundukları defterdeki bilgilerden tespit edilememektedir. Nüfus tahmini yapılırken bunların aileleriyle birlikte Harput'ta bulundukları varsayılmıştır.

¹² Alâ 0, evsat $37 \times 2 = 74$, ednâ $207 \times 1 = 207$, toplam 281 şerifi altın.

¹³ Alâ $94 \times 4 = 376$, evsat $616 \times 2 = 1232$, ednâ $1546 \times 1 = 1546$, toplam 3154 şerifi altın.

Defter Harput Sancağı değil, Harput Kazası esas alınarak tutulmuştur. Cizye gelirlerinin cizye reformundan sonra, eyalet gelirlerine dahil olmaktan çıkması ve Cizye Muhasebesi tarafından kazalar itibariyle toplanması uygulamasını göstermesi açısından da defter önem arz etmektedir.

Defterde bazı gayrimüslimlerin Müslüman tebaaya özgü isimler kullandığı görülmektedir; mesela Allahvirdi, Hüdavirdi, Muhammed, Arslan, Bahadır, Murad vs. adlarında gayrimüslimler vardır, ancak bunların sayısı fazla değildir.

Çok az sayıda gayrimüslimin mesleği yazılmıştır. Bu da daha çok bazı gayrimüslimlerin çevrelerinde meslekleri ile tanınmalarından kaynaklanmaktadır; yoksa defterde gayrimüslimlerin mesleklerinin kaydedilmesi gibi bir amacın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle hangi meslek grubunun mali durumunun daha iyi, hangisinin daha kötü olduğunu; alâ, evsat ve ednâ ayrımı yapılırken mesleklerin esas alınıp alınmadığını tespit etmek mümkün olmamıştır.

Defterde, şahıslar fiziki özellikleriyle beraber yazılmamıştır. Ak sakallı, kır bıyıklı, ela gözlü gibi kişiyi tanıttıcı özelliklerine yer verilmemiştir; ancak çok az sayıda gayrimüslimin ayırt edici özelliği yazılmıştır.

Keşişlerden de cizye alınmıştır. 1691 yılında Harput'ta ikamet eden sadece bir keşiş kaydedilmiştir. 1692 yılında ise geçici bir süreliğine Harput'ta keşiş bulunmamaktadır. 1692 yılında Harput'ta ikamet eden toplam 39 keşişten 2'si alâ, 23'ü evsat, 14'ü ednâ sınıfından cizye vermiştir. Yani keşişlerin %5,13'ü alâ, %58,97'si evsat, %35,90'ı ednâ olarak cizye vermiştir. Devlet, Harput Kazası'nda cizye veren gayrimüslimlerin neredeyse %70'inden ednâ olarak vergi alırken, keşişlerin %64,1'inden alâ ve evsat olarak vergi almıştır. Bu durumda keşişlerin mali durumunun diğer gayrimüslimlere oranla daha iyi olduğunu söyleyebiliriz.

Defterin tamamında sadece Yahudiler, *Yahudi* olarak belirtilmiş, diğer gayrimüslimler ise Ermeni, Rum, Süryani vs. hangi milletten oldukları veya dinleri belirtilmemiştir. Harput'ta 1691 yılında 6 Yahudi, 1692 yılında ise 9 Yahudi'nin bulunduğu anlaşıyor; 1691 yılında bulunan 6 Yahudi'den 4'ünün 1692 yılında da bulunduğu görülüyor. Defterde ismi geçen Yahudilerin tamamı ise geçici bir süreliğine (defterde misafir olarak geçiyor) Harput'ta bulunuyordu; dolayısıyla Harput'ta yerli Yahudi bulunmuyordu; ayrıca onların hiçbirinin meslekleri yazılmamıştır. Harput'ta bulunan Yahudilerden 3'ü orta halli, 6'sı fakir sınıfından cizye vermiştir.

Defterde verilen bilgilerden Yahudilerin ve diğer misafir gayrimüslimlerin ne kadar süredir Harput'ta bulundukları ve neden Harput'a geldikleri tespit edilememektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD), 5961 numaralı defter.

Osmanlı Tarihleri

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704) (2000), (yay. haz. Abdülkadir Özcan), TTK, Ankara.

Behceti Seyyid İbrahim Efendi (2006), *"Tarih-i Sülale-i Köprülü"* (Transkripsiyon ve Tahlil), (haz. Mehmet Fatih Gökçek), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul.

Râşid Mehmed Efendi (2013), *Târih-i Râşid I (1071-1114/1660-1703)*, (haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır vd.), Klasik Yayınları, İstanbul.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa (2012), *Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)*, (haz. Nazire Karaçay Türkal), (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Araştırma ve İncelemeler

AKGÜNDÜZ, Ahmet (1990), *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, I.Kitap, Fey Vakfı, İstanbul.

AYCİBİN, Zeynep (2001), *XVII. yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-zâde Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti'nin Siyasi ve Sosyal Durumu*, (Mimar Sinan Üniv. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul.

BAYKARA, Tuncer (2002), "Kaza", *DİA*, C.25, Ankara, s.119-120.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995), *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz. Abdülkadir Özcan), TTK, Ankara.

ERKAL, Mehmet (1993), "Cizye", *DİA*, C.8, Ankara, s.42-45.

ERYILMAZ, Bilal (1996), *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Basın Yayın, 2.baskı, İstanbul.

İNALCIK, Halil (1993), "Cizye", *DİA*, C.8, Ankara, s.45-48.

İPŞİRLİ, Mehmet (1998), "Hükümet (Osmanlı Devleti'nde Hükümet/Tanzimat Öncesi)", *DİA*, C.18, Ankara, s.470-471.

KENANOĞLU, M.Macit (2013), "Zimmi", *DİA*, C.44, Ankara, s.438-440.

NEDKOFF, Boris Christoff (1944), “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, (çev: Şinasi Altundağ), *Belleten*, C.VIII, S.29, 30, 31, 32, Ankara, s.599-652.

ÖZEL, Oktay (2000), “Avarız ve Cizye Defterleri”, Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik, *Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü*, Ankara, s.33-50.

SAYIN, Abdurrahman Vefik (1999), *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Maliye Bakanlığı, Ankara.

TABAKOĞLU, Ahmet (1985), *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1995), *Osmanlı Tarihi*, C.III, K.I, TTK, Ankara.

ÜNAL, Mehmet Ali (1994), “XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.III, Ankara, s.1071-1096.

EKLER

MAD.d 05961